

Elżbieta Bilska-Wodecka, Izabela Soljan

Przemiany krajobrazu religijnego Częstochowy w XX wieku¹

1. Wstęp

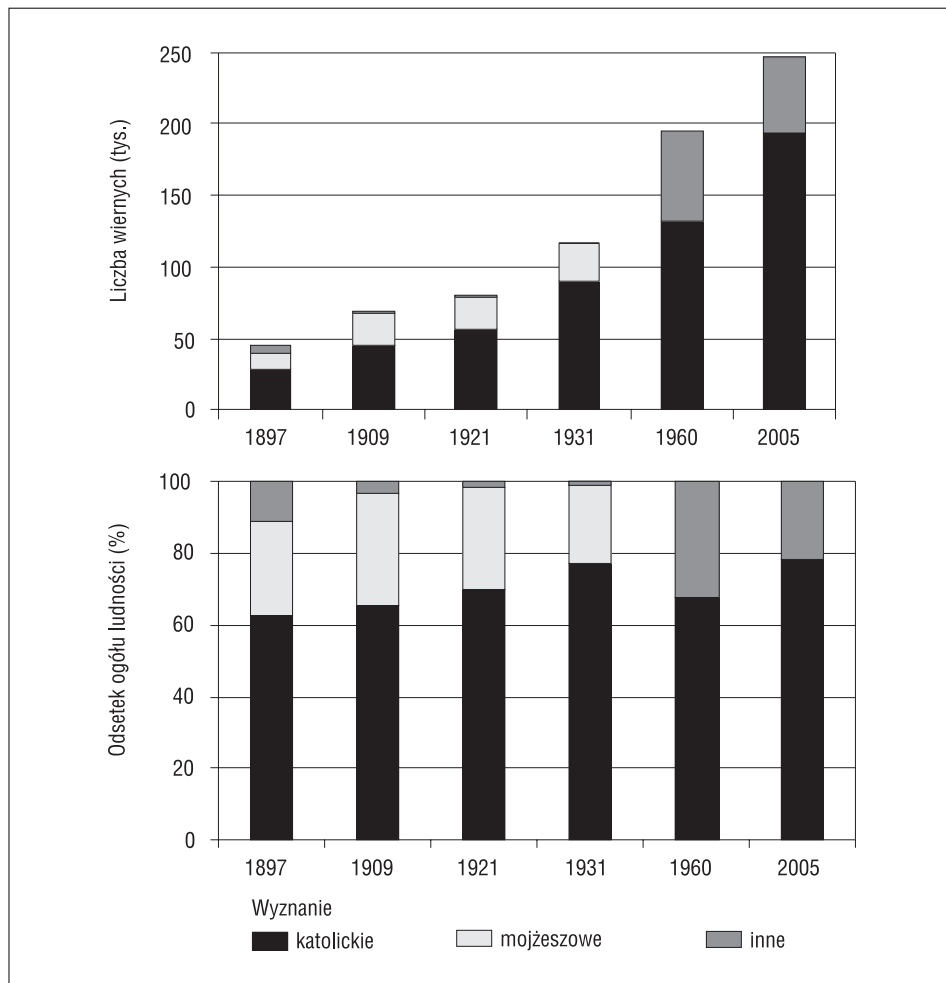
Symbolem i wizerunkiem Częstochowy jest niewątpliwie sanktuarium Matki Bożej na Jasnej Górze. Od wieków jest to najważniejsze miejsce, do którego przybywają pielgrzymi z kraju i z zagranicy. W latach 20. XX w. miasto to stało się ważnym ośrodkiem administracji kościelnej, a za sprawą zakonów i instytutów życia konsekrowanego również ważnym centrum życia duchowego i kultury katolickiej. Pomimo tak dużego znaczenia, jakie odgrywał Kościół katolicki, Częstochowa w I poł. XX w. miała zróżnicowaną strukturę wyznaniową. Dopiero po zakończeniu II wojny światowej katolicy stali się wyraźnie dominującym wyznaniem. Celem pracy jest analiza przemian krajobrazu religijnego Częstochowy w XX wieku na przykładzie wybranych elementów.

2. Przemiany struktury wyznaniowej miasta

Na początku XX w. Częstochowa, obok Łodzi, Warszawy i Sosnowca, należała do największych miast w Królestwie Polskim, a jej struktura wyznaniowa była typowa dla tego obszaru. Od powstania miasta, aż do czasów współczesnych, dominującym wyznaniem był katolicyzm. W 1897 r. katolikami było 62,6% ogółu ludności, a w 1909 r. 65,3%. Do początku II wojny światowej drugim pod względem liczebności było wyznanie mojżeszowe. W 1897 r. Żydzi stanowili 26,6% ogółu ludności, a w 1909 r. 31,6% ogółu ludności miasta.

W dwudziestoleciu międzywojennym stopniowo zaczął się zmniejszać odsetek ludności żydowskiej, z 28% w 1921 r. do 21,8% w 1931 r. Wzrastał natomiast odsetek katolików z 70,2% w 1921 r. do 77,1% w 1931 r. Jedną z przyczyn tych zmian było przyłączenie do Częstochowy, w latach 1928–1930, pobliskich wsi, zamieszkałych przez ludność katolicką².

Częstochowa charakteryzuje się małą liczbą mniejszości wyznaniowych widocznych w krajobrazie religijnym miasta. Do mniejszości wyznaniowych obecnych w mieście

Ryc. 1.
Struktura wyznaniowa Częstochowy w latach 1897–2005

Źródło: opracowanie własne.

przez cały XX w. oprócz Żydów należą jeszcze ewangelicy i prawosławni. Od 1929 r. w Częstochowie działa również Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego³, a od 1939 r. Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego.

Pomimo, że w I poł. XX w. udział katolików i wyznawców religii mojżeszowej, dwóch najliczniejszych wyznań, ulegał zmianie to funkcjonowały one bez przeszkód do 1939 r. (ryc. 1). W czasie II wojny światowej w wyniku nazistowskich prześladowań ludności żydowskiej całkowitej likwidacji uległa żydowska gmina wyznaniowa.

Tab. 1.
Liczba związków wyznaniowych działających w Częstochowie (1900–2010)

Okres	Razem	Liczba związków		
		działających	nowych	rozwiązanych
do 1899	4	4	–	–
1900–1918	4	4	0	0
1919–1944	8	6	2	0
1945–1956	9	6	2	1
1957–1970	12	8	3	1
1971–1981	12	11	1	0
1982–1989	15	12	1	2
od 1990	18	13	5	0

Źródło: opracowanie własne.

W okresie powojennym nieznacznie wzrosła liczba katolików. Szacuje się, że stanowią oni obecnie ok. 75–79% ogółu ludności. Członkowie innych związków wyznaniowych stanowią od 0,3 do 0,6% ogółu mieszkańców. Około 20% ogółu ludności nie należy do żadnego związku wyznaniowego lub jest niewierząca.

Poza Kościołem katolickim, który w latach 90. XX w. liczył ok. 210 tys. wiernych, do najliczniejszych związków wyznaniowych w mieście należą: Kościół Polskokatolicki (ok. 800–1200 osób), „Strażnica” – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy (ok. 800 osób), Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (ok. 100–600 osób) oraz Kościół Ewangelicko-Augsburski (ok. 150 osób).

W latach 1945–2010 w Częstochowie rozpoczęło działalność 11 nowych związków wyznaniowych (tab. 1). Należą do nich: Świecki Ruch Misyjny „Epifania” (1945–1985), „Strażnica” – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy (1946–1951; 1989 r.), Kościół Polskokatolicki (1958 r.), Kościół Chrześcijan Baptystów w RP (l. 60. XX w. – 1985 r., 2002), Kościół Adwentystów Dnia Siódmego (1961 r.), Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma Kagyu (1987 r.), Kościół Zielonoświątkowy (1990 r.), Kościół Starokatolicki w RP (l. 90. XX w.), Kościół Wolnych Chrześcijan w RP (l. 90. XX w.), Kościół Chrześcijański *Słowo Wiary* (2003 r.) oraz Wolny Kościół Reformowany w Polsce (2010 r.).

W okresie powojennym pod koniec lat 60. przestała funkcjonować gmina żydowska, a w 1985 Związek Misyjny „Epifania”. Związek Wyznania Świadków Jehowy w latach 1951–1989 nie był uznawany przez władze państwowe i działał nielegalnie, w latach 1962–1965 większość świadków Jehowy należała do zboru adwentystów⁴. Z powodu braku wystarczającej liczby członków w latach 1985–2002 zaprzestał swojej działalności zbor Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP.

W I poł. XX w. ważną pozycję w strukturze wyznaniowej miasta zajmowali Żydzi. Byli oni drugą co do wielkości wspólnotą wyznaniową w Częstochowie. Początki

osadnictwa żydowskiego w tym mieście datowane są na początek XVIII w. Jednak największy wzrost liczby ludności żydowskiej przypada na koniec XIX w. Przyczynił się do tego rozwój przemysłowy miasta oraz emigracja Żydów z terenów Cesarstwa Rosyjskiego.

W Częstochowie widoczna była koncentracja przestrzenna ludności żydowskiej. Zjawisko to było typowe dla tej grupy wyznaniowej, ponieważ bliskie sąsiedztwo ludzi wyznających tę samą religię i należących do tego samego narodu pozwalało na zachowanie własnej odrębności oraz kultywowanie wspólnych tradycji religijnych i kulturowych. Najwięcej ludności żydowskiej mieszkało na Starym Rynku, przy ulicach do niego przyległych oraz w okolicach I Alei NMP⁵.

Pomimo licznej grupy Żydów mieszkających w Częstochowie w 1938 r. tylko 1843 osoby płaciły składki do kasy Gminy Żydowskiej⁶. Z tych funduszy utrzymywano instytucje gminne, m.in. synagogę. Część pieniędzy była przeznaczana na zapomogi dla najbiedniejszych członków gminy.

Na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych można stwierdzić, że w dwudziestoleciu międzywojennym na terenie Częstochowy funkcjonowało wiele obiektów sakralnych wyznania mojżeszowego. Najważniejszym z nich była synagoga gminna przy ul. Wilsona, zbudowana w latach 1899–1909. Zachowały się również informacje o 23 prywatnych domach modlitwy. Najwięcej modlitewni, bo aż pięć, znajdowało się przy Al. NMP, po trzy przy ul. Warszawskiej i Nadrzeczej oraz po dwie przy ul. Mostowej i Starym Rynku.

W czasie wojny, 9 kwietnia 1941 r., hitlerowcy utworzyli w Częstochowie getto. Istniało ono do 8 października 1942 r. W większości jego obszar pokrywał się z przedwojenną dzielnicą żydowską. Granice wyznaczały ulice: Kawia, Kiedrzyńska, Jaskrowska, Fabryczna (obecnie Mielczarskiego), Narutowicza (obecnie Krakowska), Strażacka oraz tory kolejowe od zachodu, a od wschodu rzeka Warta. Po likwidacji tzw. dużego getta pozostała ludność żydowską hitlerowcy wzięli w tzw. małym gettcie.

Z ponad 28 tys. częstochowskich Żydów Holocaust przeżyło według różnych szacunków od 3 do 8,2 tys. osób. Spośród 1517 Żydów zarejestrowanych w Częstochowie w styczniu 1946 r. 966 osób podczas wojny przebywało w nazistowskich obozach w kraju, 221 osób w obozach koncentracyjnych na terenie Rzeszy, 138 Żydów przetrwało wojnę u ludności polskiej, 192 osoby przyjechały z ZSRR⁷. W lipcu 1946 r. w Częstochowie było 2167 osób narodowości żydowskiej, w styczniu 1947 r. 1235 osób, a w styczniu 1949 r. już tylko 704 osoby. Liczba ludności żydowskiej w pierwszych latach powojennych gwałtownie zmniejszała się. Najpierw pogrom kielecki 5 lipca 1946 r., a potem prześladowania po wydarzeniach marcowych w 1968 r. położyły kres religijnej obecności Żydów w Częstochowie. Pod koniec lat 70. XX w. w Częstochowie notowano jedynie 43 osoby pochodzenia żydowskiego. Od 1950 r. życie kulturalne ludności żydowskiej organizuje oddział Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce.

Parafia ewangelicka w Częstochowie została erygowana w 1846 r. W XX w. jej skład narodowościowy oraz liczba wiernych ulegały daleko idącym zmianom.

Na przełomie XIX i XX w. większość parafian stanowili ewangelicy pochodzenia niemieckiego. W dwudziestoleciu międzywojennym skład narodowościowy był mieszany polsko-niemiecki. Po 1945 r. parafię tworzyli już tylko Polacy. W 1902 r. do parafii należało 720 osób, a w 1923 r. już 1500 (1000 Polaków, 500 Niemców)⁸. W latach 30. XX w. na ponad 470 ewangelików mieszkających w Częstochowie tylko 70 było pochodzenia niemieckiego⁹.

Parafia ewangelicko-augsburska w Częstochowie była właścicielem kościoła parafialnego pw. Wniebowstąpienia Pańskiego, zbudowanego w latach 1912–1913 oraz dwóch domów modlitwy¹⁰.

Zmniejszająca się liczba wiernych, z 400 osób w 1953 r. do 293 w 1964 r.¹¹, była jedną z przyczyn reorganizacji administracji kościelnej. Na wniosek Rady Diecezjalnej Ewangelicko-Augsburskiej Diecezji Katowickiej z dnia 20 maja 1966 r. Konsystorz podjął decyzję m.in. o połączeniu parafii w Częstochowie i Lublińcu ze zborem w Piaskach Lublinieckich¹². Pomimo tych zmian administracyjnych, w 1986 r. do parafii należało już tylko 201 osób, z czego 159 płaciło składki¹³.

Wierni wyznania prawosławnego stanowili niewielki odsetek ludności w strukturze wyznaniowej miast Królestwa Polskiego. Na początku XX w. większość z nich wywodziła się z kręgów rosyjskiej administracji państwowej oraz wojska stacjonującego w garnizonach. W 1902 r. w Częstochowie mieszkało 1 224 prawosławnych, a w 1909 r. 1 321 osób. Do 1914 r. większość prawosławnych zatrudniona była w administracji. Zaczęli oni opuszczać miasto po rozpoczęciu działań wojennych, na początku sierpnia 1914 r.¹⁴ W okresie międzywojennym liczebność parafii prawosławnej wahała się od 750 osób w 1921 roku do 350 w 1931 r.

Starania o utworzenie częstochowskiej parafii prawosławnej urzędnicy carscy podjęli po zamachu na cara, jaki miał miejsce w Paryżu w 1867 r. Cerkiew parafialna miała stanowić wotum za ocalenie władcy. Została zlokalizowana na miejscu dawnej katolickiej kaplicy św. Jakuba. Budowę świątyni wsparł finansowo m.in. namiestnik Królestwa Polskiego Fiodor Berg. Nowa cerkiew pw. św. Cyryla i Metodego została poświęcona w 1872 r. Ze względów politycznych starano się, aby świątynia wyraźnie zaznaczała się w krajobrazie miasta. Podczas I wojny światowej budynek został zajęty przez Niemców i pełnił funkcję kościoła garnizonowego. Po zakończeniu działań wojennych kościół ten stał się kościołem garnizonowym wojska polskiego.

W związku z przejściem cerkwi przez wojsko Zarząd Cerkwi Prawosławnej w Częstochowie, wystąpił 4 lutego 1922 r. do starosty w sprawie przydziału lokalu z przeznaczeniem na kaplicę. Władze odmówiły z powodu braku lokali¹⁵. Duża liczebność parafii (400 osób cywilnych i 200 wojskowych) spowodowała, że prawosławni urządzili sobie kaplicę (salę modlitewną) w domu przy ul. Dąbrowskiego. Jednak w późniejszym czasie sala ta została przejęta przez Radę Miejską z przeznaczeniem dla orkiestry¹⁶.

W 1946 r. cerkiew ponownie stała się katolickim kościołem garnizonowym, a następnie została przekazana przez kapelana wojskowego kurii częstochowskiej z przeznaczeniem na kościół parafialny pw. św. Jakuba.

Po drugiej wojnie światowej ludność prawosławna w Częstochowie nadal nie posiadała żadnego obiektu sakralnego. Sytuację tę potwierdza relacja umieszczona w sprawozdaniu rocznym Metropolii Warszawskiej z 1951 r.¹⁷ „Najbardziej ciężkie i smutne jest położenie parafii w Częstochowie. Wierni zostali nie tylko bezprawnie pozbawieni swojej przepięknej świątyni pod wezwaniem św. św. równych apostołom Cyryla i Metodego (wierna kopia Warszawskiego Soboru Katedralnego), ale w ogóle – mimo wielu obietnic –nie otrzymali jakiegokolwiek pomieszczenia na świątynię. Nabożeństwa odbywają się w ciasnej salce (o wymiarach 6x4 m) obok kościoła ewangelickiego; za każdym razem po nabożeństwie trzeba całe wyposażenie kościelne konieczne zabierać. Nie patrząc na ciężkie położenie parafialne w Częstochowie odznaczają się gorliwością w uczęszczaniu do świątyni”¹⁸.

W 1953 r. w Częstochowie było ok. 200 prawosławnych. Dzięki uprzejmości parafii ewangelicko-augsburskiej mogli oni zbierać się na nabożeństwach w ich kościele¹⁹. Budowę nowej cerkwi pw. Częstochowskiej Ikony Matki Bożej, przy ul. Kopernika, po wielu latach starań, rozpoczęto dopiero w 1994 r.

Do wyznań tolerowanych, działających na terenie Częstochowy w dwudziestolecu międzywojennym należało Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego. W 1929 r. na terenie miasta powstał oddział tego stowarzyszenia, który został zgłoszony w starostwie 7 lutego 1929 r. Do stowarzyszenia należało 40 osób. Stowarzyszenie miało swoją ustawę, rzekomo zgłoszoną w 1913 r. władzom rosyjskim. Gwarantowała ona: prawo zgromadzeń, wyboru zarządu, budżetowania oraz nabywania i sprzedawania nieruchomości, zawierania umów i przyjmowania zobowiązań. Stowarzyszenie to nie posiadało świątyni ani domu modlitwy. W związku z brakiem własnego cmentarza członkowie byli chowani na cmentarzu katolickim²⁰. Pod koniec lat 70. XX w. notowano już tylko 3 osoby należące do tego związku wyznaniowego.

3. Znaczenie Częstochowy w życiu Kościoła katolickiego

Częstochowa miała i ma duże znaczenie w życiu Kościoła katolickiego w Polsce. Od 1818 r. administracyjnie znajdowała się w granicach diecezji włocławskiej. Położenie miasta na peryferiach diecezji niekorzystnie wpływało na funkcjonowanie miejscowego kościoła, co m.in. przejawiało się to niewystarczającą opieką duszpasterską w parafiach.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. i zawarciu przez państwo konkordatu ze Stolicą Apostolską w 1925 r. pojawiła się możliwość zmiany tej sytuacji poprzez utworzenie diecezji częstochowskiej ze stolicą w Częstochowie. Czynnikiem, który istotnie wpłynął na powstanie nowej diecezji była obecność w mieście sanktuarium jasnogórskiego, które od wieków pozostawało najważniejszym miejscem świętym Polaków.

Powołanie w 1925 roku diecezji częstochowskiej przyczyniło się do rozwoju nowych instytucji kościelnych na terenie miasta. Zaistniała konieczność budowy obiektów z przeznaczeniem m.in. na siedzibę biskupa i kurii²¹. Decyzje te spowodo-

wały również powstawanie innych instytucji katolickich oraz rozwój życia religijnego mieszkańców miasta.

Kolejnym ważnym etapem w rozwoju administracji kościelnej w Częstochowie było podniesienie w 1992 r. diecezji częstochowskiej do godności archidiecezji. W skład nowo powstałej metropolii weszły: archidiecezja częstochowska oraz diecezje sosnowiecka i radomska.

3.1. Rozwój sieci parafialnej

Na początku XX w. w Częstochowie były tylko 2 parafie: św. Barbary i św. Zygmunta. Średnio na jedną parafię przypadało ok. 14 tys. wiernych. Obserwowany od końca XIX w. dynamiczny rozwój ludności miasta, szczególnie w dzielnicy robotniczej, miał wpływ na podjęcie decyzji władz kościelnych o rozwoju sieci parafialnej i budowie nowego kościoła. W 1901 r. rozpoczęto budowę kościoła pw. Św. Rodziny, który pierwotnie miał być kościołem filialnym w parafii św. Zygmunta. W trakcie realizacji projektu wystąpiły opóźnienia w budowie spowodowane brakiem środków finansowych. Dopiero zaciągnięcie kredytu bankowego pozwoliło na ukończenie świątyni w 1907 r. Dziesięć lat później, w 1917 r. erygowano przy niej nową parafię²². Wcześniej, już w 1910 r. utworzono parafię św. Józefa Rzemieślnika, ale kościół został zbudowany tutaj dopiero w latach 1925–1933.

W momencie odzyskania niepodległości w Częstochowie funkcjonowały cztery placówki parafialne. Ich liczba nadal była niewystarczająca w stosunku do potrzeb ludności. Pomimo erygowania w kolejnych latach trzech nowych parafii, statystycznie na 1 parafię przypadało 18 300 wiernych, a na 1 księdza 6470 osób. W 1931 r. największą liczbę wiernych miały parafie: Najświętszej Rodziny – 30 200 i Św. Zygmunta – 25 750. Najmniejszą była parafia Św. Rocha²³ do której należało 6 840 wiernych.

Po zakończeniu II wojny światowej koniecznością stał się dalszy rozwój sieci parafialnej. Jednak nie było to możliwe z powodu prowadzenia przez państwo wrożej polityki wobec związków wyznaniowych, a w szczególności wobec Kościoła katolickiego. Erygowanie nowych parafii oraz rozpoczęcie budowy kościołów najczęściej następowało po ważnych wydarzeniach w historii Polski, np. po wydarzeniach z grudnia 1970 r. czy po stanie wojennym w 1981 r. Wtedy to władza łagodziła swoją politykę, pozwalając na powstawanie nowych placówek duszpasterskich. W latach 1945–2010 w Częstochowie utworzono 45 parafii (tab. 2). Następowало to w wyniku rozwoju przestrzennego miasta i przyłączania do niego nowych terenów oraz w wyniku podziału dawnych parafii. Najwięcej nowych parafii erygowano w latach 90. XX w., do czego z pewnością przyczyniła się zmiana ustrojowa w Polsce i powstanie metropolii częstochowskiej.

Obecnie w Częstochowie funkcjonują 52 parafie (ryc. 2). Średnio na jedną przypada ok. 3 700 wiernych. Jest to zatem najniższy wskaźnik w całym omawianym stuleciu. Do największych częstochowskich parafii liczących ponad 9 tys. wiernych zalicza się parafie: Św. Maksymiliana Kolbego i Św. Wojciecha Bp i M.

	Obiekty sakralne innych związków wyznaniowych	Parafie katolickie			
I	Kościół Ewangelicko-Augsburski	1 Św. Barbary	25	Św. Floriana	47 Świętej Rodziny
II	Prawosławny	2 Św. Apostołów Piotra i Pawła	26	Św. Jana z Dukli	48 Św. Jakuba Apostoła
III	Kościół Ewangelicko-Augsburski	3 Św. Teresy od Dzieciątka Jezus	27	Św. Melchiora Grodzieckiego	49 Św. Stanisława Kosiki
IV	Kościół Chrześcijan Baptystów w RP	4 Przemienienia Pańskiego	28	Podwyższenia Krzyża Świętego	50 NMP Zwycięskiej
V	Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	5 Miłosierdzia Bożego	29	Św. Andrzeja Boboli	51 Św. Andrzeja Świerada i Benedykta Pustelników
VI	Kościół Zielonoświątkowy	6 NMP Królowej Polski	30	Św. Franciszka z Asyżu	52 Narodzenia Pańskiego
VII	Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego	7 Niepokalanego Poczęcia NMP	31	Nawiedzenia NMP	
VIII	Kościół Wolnych Chrześcijan w RP	8 Nawrócenia Św. Pawła	32	Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna – Pierwszych Męczenników	
IX	Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma Kagyu	9 Św. Jana Sarkandra	33	Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa	
X	Kościół Chrześcijański Słowo Wiary	10 Św. Kingi	34	Św. Brata Alberta Chmielowskiego	
		11 Św. Antoniego Padewskiego	35	Św. Kaspra del Bufalo	
		12 Najświętszego Serca Pana Jezusa	36	Św. Faustyny Kowalskiej	
		13 Wniebowstąpienia Pańskiego	37	Opatrzności Bożej	
		14 Drogi Lini Karmy	38	Św. Wojciecha Bp i M	
		15 Kościół Chrześcijański Słowo Wiary	39	Św. Kazimierza	
		16 Św. Jana Chrzyciela	40	Św. Jacka	
		17 Św. Rafała Kalinowskiego	41	Św. Jadwigi Królowej	
		18 Św. Jadwigi Śląskiej	42	Św. Maksymiliana Kolbego	
		19 Zesłania Ducha Świętego	43	Św. Jana Kantego	
5	Miłosierdzia Bożego	20 Św. Józefa Rzemieślnika	44	NMP z Góry Karmel	
11	Św. Antoniego z Padwy	21 Św. Judy Tadeusza Apostoła	45	NMP Częstochowskiej	
20	Św. Józefa	22 Niepokalanego Serca NMP	46	Św. Zygmunta	
35	Krwi Chrystusa	23 NMP Wspomożycielki Wiernych			
47	Świętej Rodziny	24 Św. Elżbiety Węgierskiej			
53	NMP Częstochowskiej				

Tab. 2.
Liczba parafii erygowanych w Częstochowie w latach (1900–2010)

Lata	Liczba parafii		Liczba rozpoczętych budów kościołów	Liczba wiernych na 1 parafię
	ogółem	w tym nowe parafie		
do 1899	2	–	3	14 000
1900–1918	4	2	2	11 300
1919–1944	7	3	3	14 000–18 000
1945–1956	9	2	1	.
1957–1970	16	7	1	8 200
1971–1981	25	5	6	.
1982–1989	34	9	11	.
od 1990	52	18	17	3 724

Źródło: opracowanie własne.

3.2. Instytuty życia konsekrowanego

W Częstochowie na ogólną liczbę 99 klasztorów i domów zakonnych tylko 17 jest własnością zakonów męskich. Od 1386 r. do poł. XIX w. paulini byli jedynym zakonem prowadzącym posługę duszpasterską w mieście. Posiadali dwa klasztory i poza obsługą sanktuarium na Jasnej Górze pracowali także w częstochowskiej parafii św. Zygmunta. Po kasatach zakonów prowadzonych przez władze carskie w ramach restrykcji po upadku powstania styczniowego paulini zostali usunięci z parafii. W 1920 r. oprócz paulinów i Braci Dolorystów (Zgromadzenie Synów MB Bolesnej) w Częstochowie swoje domy miały siostry z dziewięciu zgromadzeń zakonnych: nazaretanki, zmartwychwstanki, magdalenki, służebniczki starowiejskie, szarytki, honoratki, służki z Mariówki, obliczanki i oblatki. Siostry zakonne prowadziły instytucje oświatowe, pracowały w szpitalach oraz prowadziły kuchnie dla ubogich²⁴.

Od 1918 r., z wyjątkiem okresu wojny oraz represji stalinowskich, zauważyć można stały wzrost liczby placówek zakonnych i klasztorów w Częstochowie (tab. 3). Czynnikiem sprzyjającym powstawaniu nowych domów zakonnych była obecność znanego sanktuarium oraz funkcja administracyjna, jaką pełniło miasto w strukturze Kościoła katolickiego. Lokalizacja większości domów zakonnych w pobliżu Jasnej Góry wskazuje, że pełnią one najczęściej funkcje domów rekolekcyjnych lub formacyjnych (nowicjat). Niektóre ze zgromadzeń pracują w kurii (nazaretanki), seminarium duchownym (honoratki) i w parafiach (np. jadwizanki, urszulanki szare). Posługę w jasnogórskim sanktuarium, poza paulinami pełnią również zakony żeńskie: Córki Bożej Miłości, antoninki (w Domu Pielgrzyma) i Urszulanki SJK.

Tab. 3.
Liczba klasztorów i domów zakonnych w Częstochowie (1900–2010)

Lata	Liczba klasztorów ogółem	Liczba nowych domów			Odsetek nowych klasztorów w stosunku do ogółu (%)
		ogółem	w tym:		
			męskie	żeńskie	
do 1899	4	4	1	3	4
1900–1918	12	8	0	8	8
1919–1944	23	11	4	7	11
1945–1956	26	3	1	2	3
1957–1970	41	15	0	15	15
1971–1981	52	11	1	10	11
1982–1989	71	19	5	14	19
od 1990	91	20	5	15	20
brak danych	99	8	0	8	8

Źródło: opracowanie własne.

3.3. Sanktuaria w krajobrazie sakralnym Częstochowy

Aktualnie w Częstochowie funkcjonuje 6 sanktuariów o różnym zasięgu i sile oddziaływania. Najstarszym jest sanktuarium jasnogórskie, wywodzące się z końca XIV w. Pozostałe powstały po II wojnie światowej, głównie w latach 90. XX w. Jasna Góra od wieków jest najważniejszym polskim sanktuarium, o ugruntowanej pozycji międzynarodowej i niepodważalnym statusie sanktuarium narodowego. Nowo powstałe ośrodki mają nieporównywalnie mniejszy zasięg oddziaływania, wśród nich do najbardziej dynamicznie rozwijających się należy sanktuarium Miłosierdzia Bożego, tzw. Dolina Miłosierdzia zlokalizowane w sąsiedztwie Jasnej Góry oraz sanktuarium Krwi Chrystusa. Jednak sam fakt powstania nowych sanktuariów jest istotny dla sytuacji religijnej w mieście i świadczy o aktywności duszpasterskiej miejscowych środowisk parafialnych i zakonnych. Zgodnie z procedurą wprowadzoną w Kościele katolickim pod koniec lat 80. XX w. sanktuaria erygowane są na podstawie dekretów wydawanych przez biskupa danej diecezji. Sanktuaria częstochowskie w większości otrzymały stosowne dekryty w latach 90. ubiegłego wieku. Ponieważ są to sanktuaria młode, niektóre jeszcze w fazie rozwoju organizacyjnego (budowa kościoła), trudno obecnie określić ich rangę i znaczenie. W przyszłości istotne będą także ich wzajemne relacje z Jasną Górą, której nadrzędna pozycja w stosunku do innych ośrodków z pewnością nie ulegnie zmianie. W ankietach przeprowadzonych w 2005 r. wśród pielgrzymów przybywających na Jasną Górę wśród miejsc sanktuarijnych odwiedzanych przez pątników – poza Jasną Górą – wymieniana była jedynie Dolina Miłosierdzia.

Analizując działalność ośrodków sanktuarijnych w Częstochowie w minionym stuleciu w niniejszym artykule zwrócimy uwagę na następujące problemy i zagadnienia:

- rolę Jasnej Góry i jej znaczenie w kształtowaniu funkcji pielgrzymkowej miasta,
- przemiany po 1990 r., które spowodowały zmiany w krajobrazie religijnym miasta i jego przekształcenie z ośrodka monosanktuarijnego w polisanktuarijny.

3.3.1. Rola Jasnej Góry i jej znaczenie w kształtowaniu funkcji pielgrzymkowej Częstochowy

W początkach XX w. Jasna Góra miała już ugruntowaną kilkuwiekową tradycją należne miejsce nie tylko w Częstochowie, ale i całej Rzeczypospolitej. Od momentu założenia klasztoru, a zwłaszcza sprowadzenia cudownego wizerunku Maryi w 1384 r., wyrastała na główny ośrodek pielgrzymkowy kraju, szeroko znany także poza jego granicami. Pielgrzymowaniu na Jasną Górę, pomimo wielu zakazów administracyjnych, nie byli stanie zapobiec nawet zaborcy. Uwarunkowania historyczne decydowały o niezwykle silnym zespoleniu wartości religijnych i narodowych ogniskujących się właśnie na Jasnej Górze. Funkcja integracyjna i patriotyczna – obok religijnej – należały do wiodących funkcji sanktuarium jasnogórskiego także w XX w. Od odzyskania niepodległości w działalności duszpasterskiej niejednokrotnie podejmowano dążenia do scalenia podzielonego zaborami społeczeństwa polskiego i odbudowania tożsamości narodowej²⁵. Kolejne wydarzenia XX w., zwłaszcza wejście Polski w strefę wpływów Związku Radzieckiego i wprowadzenie ustroju komunistycznego, spowodowały intensyfikację działań patriotycznych w sanktuarium jasnogórskim i niemal otwartą walkę z ówczesnymi władzami państwowymi i samorządowymi. Ranga Jasnej Góry powodowała, że sanktuarium interesowały się nie tylko władze miasta czy województwa, ale i władze ogólnopolskie. Konsekwencje wzajemnych stosunków państwo – Kościół często były widoczne na Jasnej Górze. Najbardziej spektakularnym przykładem może być pusty tron przeznaczony dla prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego podczas Ślubów Narodu w 1956 r., czy pusty tron papieski w 1966 r., kiedy to władze państwowe nie wyraziły zgody na przyjazd do Polski papieża Pawła VI. Dlatego trzeba pamiętać, że działalność Jasnej Góry od wieków wykraczała poza ramy kościoła lokalnego, a jej związki z Kościołem powszechnym i Episkopatem Polski w XX w. jeszcze się zacieśniły. W 1904 r. papież Pius X ustanowił uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej (26 sierpnia), a w 1924 r. kolejny papież Pius XI wprowadził patronalne dla Polski święto Matki Bożej Królowej Polski²⁶ (3 maja), w świadomości społecznej jednoznacznie związane z wizerunkiem częstochowskim. Odpusty w te święta gromadziły najwięcej pielgrzymów (kilkaset tysięcy) i niewątpliwie powodowały wzmocnienie narodowego charakteru ośrodka jasnogórskiego²⁷.

Nie przytaczając bogatej historii sanktuarium w minionym stuleciu warto podkreślić najistotniejsze aspekty jego działalności i tendencje w rozwoju ruchu pielgrzymkowego w tym okresie. Przede wszystkim Jasna Góra potwierdziła i umocniła swoje znaczenie jako sanktuarium narodowe Polaków. Przejawiało się to organizacją ważnych wydarzeń i rocznic religijno-narodowych obchodzonych na Jasnej Górze z udziałem najwyższych władz kościelnych, a często także państwowych i miejskich

(w zależności od sytuacji politycznej) oraz wielotysięcznych rzesz pielgrzymów. Wśród wielu takich uroczystości szczególne znaczenie miały:

- rekoronacja cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w 1910 r. koronami ofiarowanymi przez papieża Piusa X, z udziałem ok. 0,5 mln pielgrzymów;
- obchody 550. lecia istnienia sanktuarium przypadające na lata 1932/1933²⁸, kiedy to Jasną Górę odwiedziło ponad milion pielgrzymów. W uroczystościach 15 sierpnia 1932 r. wziął udział prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki, przedstawiciele rządu, Episkopat z prymasem Polski kard. Augustem Hlondem i ponad 400 tys. pątników²⁹. Zakończenie jubileuszu połączono z 250-tą rocznicą zwycięstwa Jana III Sobieskiego pod Wiedniem³⁰;
- Śluby Jasnogórskie w 1956 r. Pomimo niesprzyjających okoliczności politycznych i uwięzienia prymasa S. Wyszyńskiego główne obchody 26 sierpnia 1956 r. zgromadziły ponad 1 mln pielgrzymów³¹;
- obchody Millenium Chrztu Polski w 1966 r. Podczas centralnych uroczystości 3 maja 1966 r. prymas S. Wyszyński dokonał Milenijnego Aktu Oddania w macierzyńską niewolę Maryi Królowej Polski za wolność Kościoła w Polsce i na świecie³². Uczestniczyło w nich ok. 300 tys. wiernych;
- obchody 600. lecia Jasnej Góry w 1982 r. Odbywające się w stanie wojennym, 26 sierpnia w centralnych uroczystościach wzięło udział ok. 0,5 mln pielgrzymów³³;
- pielgrzymki papieża Jana Pawła II w 1979 r., 1983 r., 1987 r., 1991 r., 1997 r. i w 1999 r.

Jasna Góra cieszyła się dużym wsparciem prymasów Polski, w okresie międzywojennym prymasa A. Hlonda, a od lat 50. XX w. prymasa S. Wyszyńskiego. W 1920 r. na Jasnej Górze odbyła się Pierwsza Plenarna Konferencja Episkopatu Polski i do 1939 r. Episkopat zbierał się tutaj aż 10 razy (częściej tylko w Warszawie)³⁴. Znany z wielkiej pobożności maryjnej kard. S. Wyszyński był protektorem klasztoru jasnogórskiego i wiele z podejmowanych przez niego inicjatyw wiązało się bezpośrednio z Jasną Górą. Czciociem i orędownikiem Matki Bożej Częstochowskiej był kard. Karol Wojtyła, co znalazło potwierdzenie po jego wyborze na Stolicę Piotrową, kiedy to oddziaływanie międzynarodowe Jasnej Góry wyraźnie wzrosło. Z inicjatywy papieża doszło do organizacji na Jasnej Górze VI Światowego Dnia Młodzieży w 1991 r. oraz XIX Międzynarodowego Kongresu Mariologicznego i XII Maryjnego w 1996 r. W tutejszym sanktuarium zawierzył on cały świat Maryi Matce Kościoła. Podczas każdej pielgrzymki do Polski, z wyjątkiem ostatniej w 2002 r., Jan Paweł II odwiedzał Jasną Górę i zapewne jego postawa wpłynęła też na to, że wizytę na Jasnej Górze złożył również papież Benedykt XVI. Należy jednak zaznaczyć, że Jasna Góra znacznie wcześniej wpisała się w historię Kościoła powszechnego. W XX w. mogą o tym świadczyć: nadanie kościołowi na Jasnej Górze w 1906 r. przez papieża Piusa X tytułu bazyliki mniejszej, ustanowienie wspomnianych świąt związanych z kultem ikony jasnogórskiej, pielgrzymki nuncjuszy papieskich (np. Achilles Ratti w 1918 r., późniejszy papież Pius XI) i innych hierarchów kościelnych, w tym przyszłych papieży (Paweł VI w 1923 r.), umieszczenie wizerunku Matki Bożej Częstochowskiej w kaplicy papieskiej w letniej rezydencji papieża w Castel Gandolfo³⁵.

Poprzez działalność duszpasterską, tematykę kazań i podejmowane akcje społeczne paulini wywierali silny wpływ na społeczeństwo polskie, zwłaszcza na środowiska katolickie. Było to możliwe dzięki ogromnej popularności pielgrzymowania na Jasną Górę, którego początki wywodzą się jeszcze z okresu średniowiecza. Wielokierunkowa działalność duszpasterzy sanktuarium we współpracy z Episkopatem Polski i biskupami częstochowskimi, w powiązaniu z polską – w znacznym stopniu ludową – religijnością, spowodowały, że sanktuarium jasnogórskie w XX w. umocniło swą rolę jako „duchowa stolica Polski”. Niebagatelne znaczenie miała też sytuacja polityczna kraju od 1945 do 1989 r., im bardziej władze walczyły z Kościołem, tym bardziej ludzie szukali w nim wsparcia i pomocy, a symbolem dążeń narodowo-wyzwoleńczych Polaków od czasów obrony przed Szwedami w 1655 r. była właśnie Jasna Góra. Funkcja patriotyczno-integrująca sanktuarium jasnogórskiego, obecna od zarania w historii ośrodka, w XX w. przyniosła jeszcze jeden znaczący skutek. Wielkie ożywienie ruchu pielgrzymkowego zaobserwowane zwłaszcza w latach 30. XX w. i później po roku 1970 pozwoliło Jasnej Górze znaleźć się w grupie największych ośrodków pielgrzymkowych Europy. Jest to pewien fenomen sanktuarium jasnogórskiego, które jako jedyne z sanktuariów średniowiecznych³⁶ jest w stanie skutecznie „konkurować” z wielkimi sanktuariami objawieniowymi, takimi jak Lourdes czy Fatima. Przed wybuchem II wojny liczba pielgrzymów przybywających na Jasną Górę i do Lourdes była zbliżona i kształtowała się w granicach 1 miliona pielgrzymów. Wprawdzie w ostatnich kilku latach liczba pątników rejestrowanych w sanktuarium jasnogórskim systematycznie spada i zamyka się liczbą 3–4 mln, podczas gdy w Fatimie i w Lourdes rośnie, ale jeszcze pod koniec lat 90. XX w. wielkości ruchu pielgrzymkowego w tych sanktuariach kształtowały się na podobnym poziomie, ok. 4–5 mln pielgrzymów rocznie. Ponieważ w Lourdes i Fatimie odsetek pielgrzymów przybywających z zagranicy jest nieporównywalnie wyższy aniżeli na Jasnej Górze można wnioskować, że właśnie narodowy charakter Jasnej Góry czyni z niej jedno z najbardziej znaczących sanktuariów kontynentu.

W rozwoju ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w XX w. można wyróżnić kilka okresów, determinowanych w znacznym stopniu sytuacją polityczną Polski i Europy. Tak jak i w innych ośrodkach pielgrzymkowych kryzys pielgrzymowania obserwowano w latach wojen, a w przypadku Polski także w okresie nasilonych represji stalinowskich. Dynamiczny rozwój ruchu pielgrzymkowego miał miejsce zwłaszcza:

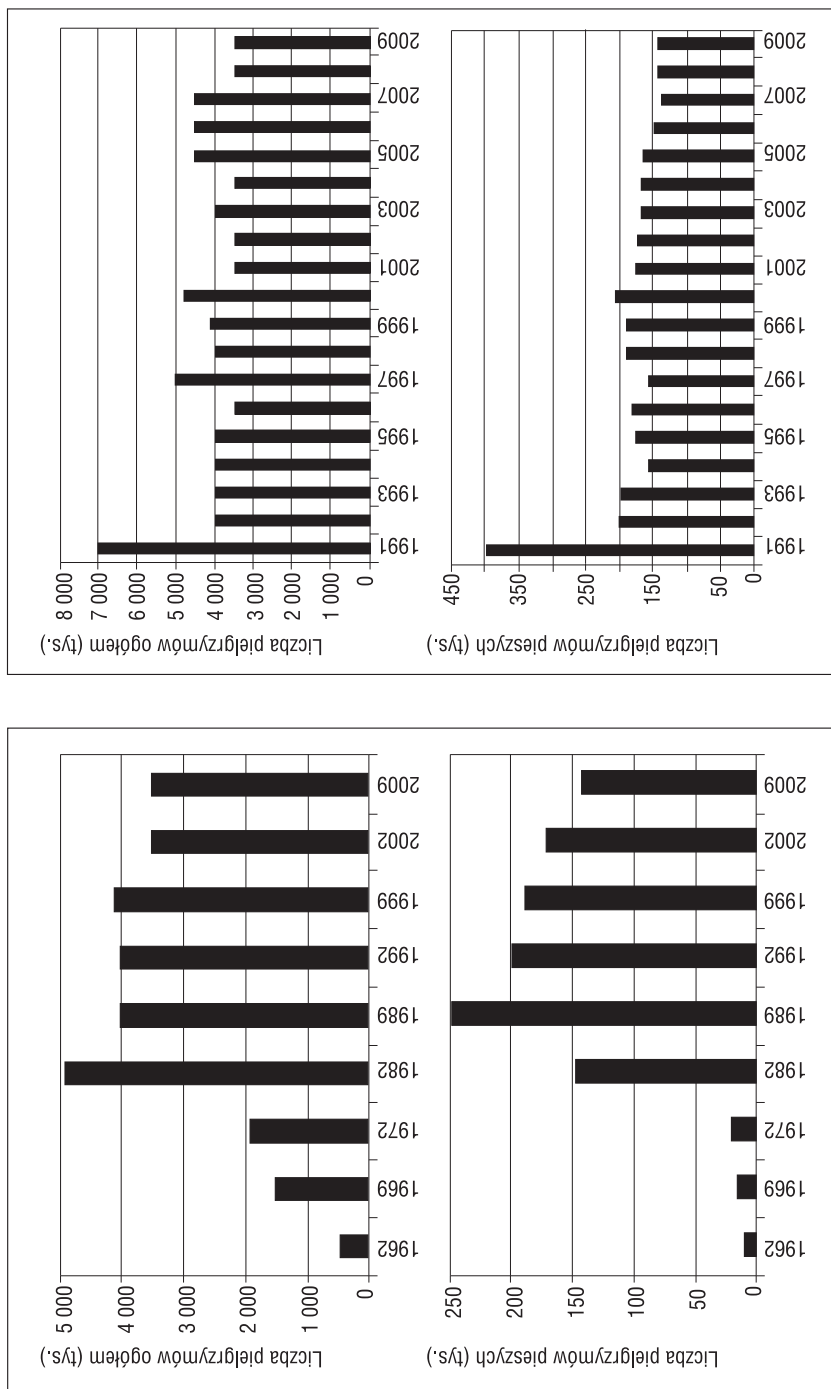
- po odzyskaniu niepodległości do 1939 r.,
- od lat 70. XX w. do czasów współczesnych.

Łącznie w okresie międzywojennym na Jasną Górę przybyło ponad 12 mln pielgrzymów. Najwięcej – ponad 1 mln – odnotowano w 1932 r. i w 1933 r. w związku z jubileuszem Jasnej Góry oraz w latach 1937–39. Pielgrzymowano z wszystkich polskich diecezji, ale najwyższy odsetek pielgrzymów pochodził z macierzystej diecezji częstochowskiej oraz diecezji warszawskiej. Wśród organizatorów pielgrzymek dominowały parafie (w okresie międzywojennym niemal 40% parafii katolickich w Polsce organizowało pielgrzymki na Jasną Górę) oraz stowarzyszenia

kościelne i zawodowe (przede wszystkim Sodalicje Mariańskie i Akcja Katolicka). W latach 30. popularne stały się pielgrzymki stanowe, zapoczątkowane I Pielgrzymką Akademicką w 1934 r. Niektóre z pielgrzymek stanowych liczyły nawet kilkadziesiąt tysięcy wiernych, największe ponad sto tysięcy. Przykładowo w Pielgrzymce Mężów Katolickich w 1937 r. na Jasną Górę przybyło 80 tys. mężczyzn, Złot Katolickiej Młodzieży Męskiej zgromadził 100 tys. uczestników. Jasna Góra cieszyła się też wielkim zainteresowaniem ze strony Polonii. Większość pielgrzymów z zagranicy wywodziła się właśnie ze środowisk polonijnych. Znaczącą grupą byli także Ślązacy, z terenów Śląska, które na mocy plebiscytu pozostały poza terytorium Polski³⁷.

Po drugiej wojnie światowej wielkość ruchu pielgrzymkowego na Jasnej Górze do połowy lat 70. XX w. wynosiła średnio od kilkuset do miliona pielgrzymów rocznie (ryc. 3). Silny wzrost zarejestrowano od lat 80., na co – poza czynnikami politycznymi (powstanie NSZZ „Solidarność”, stan wojenny) i przypadającymi wówczas uroczystościami jubileuszowymi – istotnie wpłynął wybór kard. K. Wojtyły na urząd papieski. Od tego czasu liczba pielgrzymów nie spadła poniżej 3 mln rocznie, a w niektórych latach zbliżała się do 5 mln, z apogeum w 1991 r., kiedy to w związku z Światowym Dniem Młodzieży, Jasną Górę odwiedziło 7 mln osób³⁸. Fenomenem Jasnej Góry pozostają pielgrzymki piesze, których liczba i ilość uczestników od lat 80. również dynamicznie rosła. Dla porównania, jeszcze w latach 70. w pielgrzymkach tych przychodziło ok. 30 tys. pątników rocznie, od początku lat 80. już ponad 150 tysięcy. To niespotykane w innych sanktuariach zagranicznych zjawisko pieszego pielgrzymowania powoduje, że również obcokrajowcy chętnie biorą w nim udział. W Pielgrzymce Krakowskiej co roku idzie duża grupa pielgrzymów z Włoch, w 2009 i 2010 r. liczyła ona ponad 1200 osób. W Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymce Metropolitalnej jedną z 16 grup stanowi grupa wojskowa, w której obok żołnierzy polskich są również żołnierze słowaccy i niemieccy. Od 1991 r. Słowacy organizują własną pielgrzymkę, z paulińskiej parafii we Vranovie w diecezji koszyckiej. Pokonuje ona ponad 400 km i uczestniczy w niej kilkadziesiąt osób. Poza pielgrzymowaniem pieszym współcześnie rozwijają się także inne formy pielgrzymowania. Do tradycji przedwojennych pielgrzymek młodzieżowych nawiązują pielgrzymki maturzystów przybywające z wszystkich polskich diecezji. Niesłabnące znaczenie Jasnej Góry potwierdzają przychodzące od lat pielgrzymki parafialne, zawodowe i stanowe, których nie sposób tutaj wymienić. Stale pojawiają się też nowe, chociażby w ostatnich latach pielgrzymki żeglarzy, motocyklistów, farmaceutów czy organizowana od 2003 r. Ogólnopolska Pielgrzymka Bezrobotnych³⁹.

Istotnym aspektem realizacji funkcji pielgrzymkowej przez sanktuarium na Jasnej Górze są również działania podjęte w XX w. w celu zapewnienia pielgrzymom właściwej posługi duszpasterskiej i pobytu w sanktuarium. Klasztor jasnogórski wyraźnie otworzył się na pielgrzymów oddając nowe obiekty lub zmieniając w miarę możliwości przeznaczenie dawnych. Jeszcze przed wojną powstał „Wieczernik”, w którym przybywający mogą przystąpić do sakramentu pokuty i Eucharystii. W 1938 r. otwarto też dodatkowe wejście na plac jasnogórski⁴⁰. Po wojnie do dyspozycji odwiedzających oddano ekspozycje muzealne, sale konferencyjne, utworzono

Ryc. 3. Liczba pielgrzymów ogółem i liczba pielgrzymów przybywających w pielgrzymkach pieszych na Jasną Górę (1962–2009)

Źródło: opracowanie własne.

Centrum Informacji Jasnogórskiej. Całkowitej przebudowie uległo także bezpośrednie otoczenie sanktuarium, gdzie z inicjatywy klasztoru i na jego terenach powstał Dom Pielgrzyma, dwie księgarnie sprzedające także dewocjonaalia oraz kilka niewielkich placówek gastronomicznych. Wprawdzie zaplecze noclegowo-gastronomiczne w pobliżu Jasnej Góry jest nadal słabo rozwinięte, ale należy podkreślić, że strona kościelna jest dotąd głównym podmiotem zaangażowanym w tego typu działalność, a dalsze inwestycje w zakresie infrastruktury dla pielgrzymów powinny być realizowane przede wszystkim przez władze miejskie.

3.3.2. Częstochowa jako ośrodek polisanktuaryjny

Na mocy dekretów metropolity częstochowskiego arcybiskupa Stanisława Nowaka w latach 90. XX w. w Częstochowie status sanktuarium uzyskały cztery placówki kościelne (tab. 4). W 2002 r. do ich grona dołączył kościół św. Józefa, ogłoszony sanktuarium św. Józefa. Spośród pięciu nowo ogłoszonych sanktuariów wszystkie pełnią funkcje parafialne. Pod patronatem zakonnym znajduje się sanktuarium Miłosierdzia Bożego oraz sanktuarium Krwi Chrystusa. Biorąc pod uwagę główny przedmiot kultu wśród sanktuariów częstochowskich – poza maryjnym ośrodkiem na Jasnej Górze – mamy dwa sanktuaria Pańskie (Miłosierdzia Bożego i Krwi Chrystusa), dwa świętych oraz sanktuarium Św. Rodziny w kościele katedralnym.

Kult Miłosierdzia Bożego w Częstochowie zaczął rozwijać się wraz z przybyciem do miasta pallotynów w 1947 r. W 1949 r. biskup częstochowski Teodor Kubina poświęcił kaplicę zakonną z obrazem Jezusa Miłosiernego. Obecnie, dzięki dużej aktywności duszpasterzy, Dolina Miłosierdzia jest znanym ośrodkiem pielgrzymkowym i rekolekcyjnym, przyjmującym ponad 50 tys. pielgrzymów rocznie⁴¹. Sanktuarium Krwi Chrystusa, jedyne tego typu sanktuarium w Polsce, zaczęło rozwijać się od lat 80. ubiegłego wieku. W 1998 r. powstała parafia św. Kaspra del Bufalo administrowana przez Misjonarzy Krwi Chrystusa. Funkcje kościoła parafialnego początkowo pełniła kaplica klasztorna w Domu Księża Misjonarzy, a obecnie kaplica św. Józefa wzniesiona na terenie Domu Misyjnego. Kościół parafialny i sanktuaryjny jest w fazie budowy. W ramach działalności duszpasterskiej w każdy czwartek odprawiane jest nabożeństwo Drogi Krwi Chrystusa do zbudowanych w 2000 r. 7 stacji Drogi Krwi Chrystusa. Organizowana jest także Pielgrzymka Krwi Chrystusa połączona z Eucharystią, modlitwą o uzdrowienie, nabożeństwem Drogi Krwi Chrystusa oraz błogosławieństwem relikwii Krwi. Do sanktuarium przybywa kilkanaście tysięcy pielgrzymów rocznie⁴².

Z kolei trzy pozostałe sanktuaria powstały na terenie parafii założonych jeszcze w okresie międzywojennym i główny obiekt kultu jest w nich związany z patronem parafii (tab. 4). Żaden z tych ośrodków nie był znany przed ogłoszeniem dekretu jako sanktuarium czy miejsce pielgrzymkowe. Aktualnie nadal mają one charakter lokalny, jedynie w sanktuarium św. Józefa odnotowuje się większą liczbę grup pielgrzymkowych przybywających także spoza diecezji częstochowskiej⁴³.

Tab. 4.
Katolickie sanktuaria w Częstochowie (stan na 2010 r.)

Lp.	Nazwa sanktuarium	Data powstania	Wezwanie kościoła	Przedmiot kultu	Parafia	Patronat
1.	NMP Częstochowska	1382	Kaplica Cudownego Obrazu NMP Częstochowskiej, bazylika Wniebowzięcia NMP	Obraz MB Częstochowskiej	św. Barbary	zakonny, paulini
2.	Miłosierdzia Bożego	1992	Miłosierdzia Bożego	Obraz J ezusa Miłosiernego, relikwie św. s. Faustyna i relikwie Krzyża Świętego	Miłosierdzia Bożego	zakonny, pallotylni
3.	Św. Antoniego z Padwy	1997	św. Antoniego z Padwy	Relikwie św. Antoniego, obraz św. Antoniego	św. Antoniego	diecezjalny
4.	Świętej Rodziny	1997	Bazylika Archikatedralna Świętej Rodziny	Pseudotryptyk przedstawiający życie Świętej Rodziny	Św. Rodziny	diecezjalny
5.	Krwi Chrystusa	1999	Kaplica św. Józefa	Relikwia krwi Chrystusa z Mantui	św. Kaspra del Bufalo	zakonny, Misjonarze Krwi Chrystusa
6.	Św. Józefa	2002	Św. Józefa Rzemieślnika	Obraz św. Józefa	św. Józefa	diecezjalny

Źródło: opracowanie własne na podstawie oficjalnej strony internetowej archidiecezji częstochowskiej <http://www.adiec.czest.pl/parafie/>.

Powstanie w Częstochowie pod koniec XX w. nowych sanktuariów wprowadziło istotne zmiany w przestrzeni religijnej miasta. W miejsce jednobiegunowego układu monosanktuarijnego, w którym Jasna Góra skupiała całość ruchu pielgrzymkowego pojawił się układ wielobiegunowy. Jasna Góra nie jest już jedynym sanktuarium w mieście, chociaż jej nadrzędny charakter jest bezsporny (ryc. 2). To właśnie sanktuarium jasnogórskie decyduje o funkcji pielgrzymkowej Częstochowy, przyciągając kilka milionów pielgrzymów rocznie. Pozostałe ośrodki są znacznie mniejsze, jednak mogą skutecznie wzbogacić ofertę miasta w zakresie turystyki religijnej. Ich odwiedzaniem z pewnością zainteresowanych byłoby wielu przybywających na Jasną Górę pielgrzymów. Niestety promocja tych nowych miejsc jest bardzo słaba, brakuje informacji w folderach, przewodnikach po mieście oraz na stronach internetowych sanktuarium jasnogórskiego i Urzędu Miasta Częstochowy.

4. Wnioski

W XX w. w krajobrazie religijnym miasta Częstochowy zaszły istotne zmiany. Przede wszystkim na skutek uwarunkowań historycznych i politycznych istotnym przemianom uległa struktura wyznaniowa ludności miasta. Znacząco zmniejszył się odsetek ludności związanej z innymi aniżeli katolicyzm religiami i wyznaniem. Stanowią oni obecnie poniżej 1% ogółu ludności. Najbardziej ucierpiała społeczność żydowska, która zupełnie zniknęła z przestrzeni miasta. Mniejszościowe związki wyznaniowe charakteryzują się obecnie dużym zróżnicowaniem i małą liczebnością. W porównaniu z początkiem XX w. wyraźnie wzrosła z kolei grupa ludności nie związanej z żadnym związkiem religijnym i niewierzącej. Dominującym wyznaniem pozostało wyznanie katolickie, a pozycja Kościoła katolickiego w XX w. uległa wyraźnemu wzmocnieniu poprzez utworzenie struktur diecezjalnych i archidiecezjalnych. Niezmiennie swoją rangę utrzymuje sanktuarium jasnogórskie, od wieków czyniące Częstochowę stolicą duchową Polski i jednym z największych miejsc pielgrzymkowych Europy.

Przypisy:

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego finansowanego ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy pt.: „*Homo religiosus* w przestrzeni miasta w XX i na początku XXI wieku” (Nr N N306 038936).

² Por. W. Palus, *Spółczesność Częstochowy w świetle międzywojennych spisów powszechnych. Zarys problematyki*, [w:] R. Szwed, W. Palus (red.) *Spółczesność Częstochowy w latach 1918–1939*, Wyd. WSP w Częstochowie, Częstochowa 1997, s. 16.

³ Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz), Starostwo Powiatowe Częstochowskie (SPCz), Referat wyznaniowy (Rw), Przepisy ogólne, 1930, sygn. 355, k. 3.

⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach (APKa), Urząd Wojewódzki Śląski (UW Śl.), Urząd do spraw wyznań (Udsw), Świadkowie Jehowy, 1984–1986, sygn. 543/1/712, k. 92.

⁵ Zob. także: H. Dominiczak, *Częstochowa i jej mieszkańcy*, [w:] R. Szwed (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej 1918–1945*, t. 3, Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa 2006, s. 50.

⁶ APCz, SGCz, Wymiar składek 1938, 1938, sygn. 62, k. 27.

⁷ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie (AŻIH), Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP), Wydział Ewidencji i Statystyki (Wydz. Ewid. i Statyst.), sygn. 303/V/158, k. 11.

⁸ APCz, SPCz, Rw, Wyznania ewangelicko-augsburskie, korespondencja, 1922–1938, sygn. 362, k. 29.

⁹ J. Sętowski, *Ewangelicy częstochowscy 1918–1939*, [w:] R. Szwed, W. Palus (red.) *Spółczesność Częstochowy*, op. cit., s. 149.

¹⁰ APCz, SPCz, Rw, Wyznania rzymsko-katolickie, korespondencja, 1925–1926, sygn. 357, k. 10.

¹¹ APKa, UW Śl., UDSW, Kościół Ewangelicko-Augsburski. Sprawy ogólne, 1952–1987, sygn. 543/1/655, k. 71.

¹² APKa UW Śl., UdsW, Kościół Ewangelicko-Augsburski. Sprawy ogólne, 1952–1987, sygn. 543/1/655, k. 56.

¹³ APKa UW Śl., UdsW, Kościół Ewangelicko-Augsburski. Sprawy ogólne, 1952–1987, sygn. 543/1/655, k. 2–6. *Atlas wyznań w Polsce* [J. Kozłowski, J. Langer, T. Zagajewski (red.)], KAW, Warszawa 1989, s. 116] podaje, że ewangelicka parafia w Częstochowie liczyła 400 osób.

¹⁴ J. Związek, *Kościół częstochowski na przełomie wieków*, [w:] Kołodziejczyk R. (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. W okresie niewoli 1793–1918*, t. 2, Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa 2005, s. 146.

¹⁵ APCz, SPCz, Rw, Sprawy wyznania prawosławnego, korespondencja, 1922–1938, sygn. 363, k. 3, 5, 7.

¹⁶ AAN, UdsW, Zwrot kościoła w Częstochowie, 1953, sygn. 1587/14/65, k. 2.

¹⁷ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce w latach 1944–1956. Studia i materiały*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 1998, s. 175.

¹⁸ K. Urban, *Kościół Prawosławny*, op. cit., s. 176.

¹⁹ AAN, UdsW, Zwrot kościoła w Częstochowie, 1953, sygn. 1587/14/65, k. 1.

²⁰ APCz, SPCz, Rw, Przepisy ogólne, 1930, sygn. 355, k. 3.

²¹ J. Związek, *Duchowieństwo katolickie w Częstochowie (1918–1939)*, [w:] R. Szwed, W. Palus (red.) *Spółczesność Częstochowy*, op. cit., s. 78, 83.

²² J. Związek, *Kościół częstochowski na przełomie wieków*, [w:] R. Kołodziejczyk (red.), *Częstochowa*, op. cit., s. 142–143.

²³ Od 1958 roku jest to parafia pw. Podwyższenia Krzyża św.

²⁴ J. Związek, *Kościół częstochowski na przełomie wieków*, [w:] R. Kołodziejczyk (red.), *Częstochowa*, op. cit., s. 76–77.

²⁵ S.Z. Jabłoński OSPPE, *Jasna Góra bliska i daleka. Ze studiów nad Sanktuarium Narodowym, Jasna Góra-Częstochowa*, 2004, s. 198–257.

- ²⁶ S. Kośnik OSPPE, *Jasna Góra – Sanktuarium Kościoła*, „Peregrinus Cracoviensis”, 1996, z. 3, s. 18–19.
- ²⁷ S.Z. Jabłoński OSPPE, *Jasna Góra bliska i daleka*, *op. cit.*, s. 213–215.
- ²⁸ Obchody trwały od 15 sierpnia 1932 r. do 15 sierpnia 1933 r. Z.S. Jabłoński OSPPE, *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w Częstochowie*, „Peregrinus Cracoviensis”, 1996, z. 3, s. 136.
- ²⁹ Za: Z.S. Jabłoński ZP, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] R. Szwed (red.), *Częstochowa*, *op. cit.*, s. 195.
- ³⁰ Z.S. Jabłoński OSPPE, *Jasna Góra bliska i daleka*, *op. cit.*, s. 221.
- ³¹ J. Zbudniewek ZP, *Jasna Góra w latach 1945–1956*, [w:] K. Kersten (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego. Dzieje miasta i klasztoru po 1945 r.*, t. 4, wyd. Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa 2007, s. 148–149.
- ³² S. Kośnik OSPPE, *Jasna Góra – Sanktuarium*, *op. cit.*, s. 20–21.
- ³³ Z. S. Jabłoński ZP, *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1989*, [w:] K. Kersten (red.), *Częstochowa op. cit.*, s. 407–411.
- ³⁴ Z.S. Jabłoński ZP, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, *op. cit.*, s. 177.
- ³⁵ S. Kośnik OSPPE, *Jasna Góra – Sanktuarium*, *op. cit.*, s. 18–19.
- ³⁶ Poza Rzymem i sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela, które jednak nigdy nie miały charakteru narodowego.
- ³⁷ Z.S. Jabłoński ZP, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, *op. cit.*, s. 191–200.
- ³⁸ A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela”, Częstochowa 2005, s. 80, 145–155.
- ³⁹ Strona internetowa: Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny Jasnogórskiej, <http://www.jasnagora.pl/>, Jasnogórskie statystyki (25. 02. 2011).
- ⁴⁰ Z. S. Jabłoński ZP, *Jasna Góra w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, *op. cit.*, s. 171.
- ⁴¹ F. Mróz, *Geneza i funkcjonowanie sanktuariów Bożego Miłosierdzia w Polsce*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2008, z. 19, s. 60–61.
- ⁴² Strona internetowa: Sanktuarium Krwi Chrystusa, <http://www.cpps.pl/sanktuarium/> (20. 02. 2011).
- ⁴³ Strona internetowa: Sanktuarium św. Józefa, <http://www.swjozef.booo.pl/>, data dostępu 25 luty 2011 r.

Changes in the religious landscape of Czestochowa in the 20th century

(SUMMARY)

The purpose of the paper is to describe changes in the religious landscape of Czestochowa in the 20th century based on selected examples. While the Catholic Church has had an enormous impact on Czestochowa, the city did possess a diverse

denominational structure in the first half of the 20th century. Both Catholicism and Judaism dominated the city prior to World War II. Jews made up between 21% and 31% of the total number of inhabitants. Evangelicals and Orthodox Christians were also found in the city.

The Catholic Church came to dominate the city's denominational structure (77%–79%) in the second half of the 20th century. In addition to the four aforesaid faiths in the city following World War II, thirteen new faiths were shown to be active in the city. It is estimated that about 20% of the residents of Częstochowa since 1960 are either not members of any religious faith or are non-believers.

The Diocese of Częstochowa was created in 1925 and the city began to serve as a key center of the Catholic Church's administration in newly independent Poland. Monasteries and centers of consecrated life helped the city become an even more important center of religious life in Poland. Today, there are 98 convents in the city.

The Shrine of Jasna Góra plays a key role in the religious landscape of Częstochowa. In the 20th century, it became known as a national sanctuary and an important pilgrimage center in Europe. In addition to serving as a religious institution, Jasna Góra has also served as a center of patriotic thought. Five other sanctuaries exist in the city – most of which came into being in the 1990s. Częstochowa is now a multi-sanctuary city, although Jasna Góra is still the main sanctuary.

Elżbieta Bilaska-Wodecka, dr
Izabela Sołjan, dr
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

